

KAPITTEL 8

Vekkelsens vokabular. Smakebiter fra haugianernes religiolekt ca. 1800–1840

Jostein Garcia de Presno

Høgskulen i Volda

Abstract: In the first part of the 19th century, the Haugeans constituted a distinct religious grouping in Norway, characterized by a marked use of religiously influenced language. In their internal communication, certain words and expressions acquired different meanings from those of common speech. This redefinition of words based on the Haugeans' specific religious context can be said to have been a feature of their "religiolekt". In this article, I explore the well-developed vocabulary of the Haugeans related to their depiction of religious emotions and experiences. Some of the vocabulary showed little development over time, while other parts developed with the Haugeans' changing position in society.

Keywords: Hans Nielsen Hauge, religious emotions, vocabulary, ordo salutis

Introduksjon

På første del av 1800-tallet utgjorde haugianerne en distinkt religiøs gruppering i Norge, kjennetegnet av en tydelig identitet og en utstrakt innbyrdes kontakt. De var dessuten kjent for å ha en markant religiøs språkbruk. En av dem som tidlig merket seg dette, var den samtidige lekpredikanten Knud Spødervold (1791–1848), som også var en av deres

Sitering: de Presno, J. G. (2022). Vekkelsens vokabular. Smakebiter fra haugianernes religiolekt ca. 1800–1840. I H. V. Kleive, J. G. Lillebø & K.-W. Sæther (Red.), *Møter og mangfold: Religion og kultur i historie, samtid og skole* (Kap. 8, s. 175–198). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.156.ch8>

Lisens: CC BY-NC-ND 4.0

argeste kritikere.¹ I sin bok om *Guds Naades Huusholdning* rettet han flengende kritikk mot haugianernes kristendomsforståelse. Han nevnte i denne forbindelse, mer som en kuriositet enn som kritikk, at de tilskrev visse ord en annen betydning enn den alminnelige. Som eksempel trakk han fram adjektivet «snilt», som haugianerne brukte for å beskrive at noen talte rett, «endog den uslest Vankundige iblandt dem». Andre eksempler var «Enfoldighed» og «Erfarenhed», som ifølge Spødervold ble brukt med en annen betydning enn disse ordene hadde «i egentlig Forstand». Han observerte dessuten at de alltid brukte et særlig ord på sine sammenkomster, nemlig «Opbyggelsessamlinger», selv om disse samlingene som regel var direkte «nedbrydende».² Spødervolds observasjoner over haugianernes særegne språkpraksis, hvor spydig de enn var ment, var svært treffende. Han hadde nemlig merket seg deres til tider særegne språkbruk. De er derfor et godt utgangspunkt for å drøfte trekk ved haugianernes religiøse språkbruk.

Haugianernes religiolekt

Haugebevegelsen oppstod som en pietistisk vekkellesbevegelse i kjølvannet av virksomheten til den norske lekpredikanten Hans Nielsen Hauge (1771–1824). Haugianerne, eller «vennene», bodde spredt rundt om i landet og var ikke formelt organisert. Takket være omfattende reisevirksomhet og brevskrivning holdt de likevel tett kontakt med hverandre. Som bevegelse og nettverk utgjorde de en religiøs subkultur, innenfor rammen av den offisielle kirken. Bevegelsen var kjennetegnet av en kristendomsforståelse med sterk vekt på personlig omvendelse og en medfølgende puritansk livsstilsendring.³

Haugianernes særegne religiøse språkbruk, som Spødervold la merke til, kan sies å ha vært en del av deres sosiolekt, eller mer spesifikt deres

1 Spødervolds bevegelse hadde sin utbredelse på sørvestlandet og gikk under navnet «de Stærktroende», jf. Bang 1910: 462–467. De kunne være skarpe i sin kritikk av annerledestroende, og haugianerne var et særlig yndet mål.

2 Spødervold 1848: 282–283, 286. Ironisk nok har de sterktroendes samlinger (når det ikke er gudstjeneste) i ettertid nettopp fått betegnelsen «oppbyggelser», Iversen 2021: 13.

3 Om subkulturer, se Eriksen & Sajjad 2011. Om haugianernes kristendomsforståelse, se Aarflot 1969.

«religiolekt».⁴ Ifølge Benjamin Hary, som lanserte begrepet, er en religiolekt en språkvariant med sin egen historie og utvikling, som brukes av en religiøs gruppering.⁵ Det er altså en slags sosiolekt med en religiøs gruppering som nedslagsfelt. En av flere karakteristikk ved en religiolekt, ifølge Hary, er at ord og uttrykk kan få særskilte betydninger ut ifra sin religiøse kontekst, slik vi har sett at tilfellet var hos haugianerne.⁶ Et annet vanlig kjennetegn ved religiolekter er utstrakt bruk av bibelske metaforer, som vi straks skal se at haugianerne også praktiserte i stor grad.⁷

I norsk og nordisk kontekst har forskning på skjæringspunktet mellom språk og religion på 1800-tallet blitt berørt av studier om både nasjonalisme, salmedikting, minoritetsspråk, bibeloversettelser og vekkelser.⁸ Denne undersøkelsen om språkbruk i Haugevekkelsen passer altså godt inn i den forskningen som alt er gjort. Samtidig bringer den noe nytt. Også i forskningen på Haugebevegelsen forekommer det sporadiske observasjoner omkring haugianernes språkbruk, men det er andre sider enn deres hang til å bruke ord på en ny måte som har blitt belyst.⁹ Haugianernes muntlige språkbruk (som sørgmodig framtoning, pipende stemmer, klagende tale og luntende gange) har for eksempel blitt hyppig kommentert.¹⁰ Dessuten har bruken av bibelske metaforer,

4 En sosiolekt kan defineres som «ein sosialt avgrensa variant av eit språk. Bruk av sosiolekt markerer tilhørsrel til ei sosial gruppe eller klasse», Opsahl & Allkunne 2021.

5 «[A] language variety with its own history and development, which is used by a religious community» Hary 2011: 45. Se også Masumian 2015: 101.

6 Hary & Wein 2013: 91, 101–102. Forfatterne nevner det de mener er ti typiske kjennetegn ved religiolekter, med blant annet «theological vocabulary and phraseology», som inkluderer omdefinering av ord ut ifra en teologisk kontekst.

7 Haugianerne var ikke alene om å ha en religiolekt; mye av sin religiøse språkbruk hadde haugianerne til felles både med den offentlige kristne diskursen generelt og andre vekkelsesbevegelser spesielt. Innenfor en trosretning kan det, ifølge Hary, finnes flere religiolekter. Haugianernes religiolekt kan derfor sies å være bare en av flere kristne religiolekter, jf. «Christianese», i Cox 2017; Hary & Wein 2013: 96.

8 Flere av bidragene i Gustavsson 1985 og Brohed 1998 berører for eksempel samhandlingen mellom språk og religion på 1800-tallet. Se også Petursson 1985 om bspråksspørsmålets betydning for den uteblivende vekkelsen på Island, og Jacobsen 2012 om vekkelse og språkstrid på Færøyene.

9 Gundersen 2001; Johansen 2019; Molland 1979; Norborg 1966; Seland 2017; Sivertsen 1946; Aarflot 1969

10 Se for eksempel Langhelle 2015. Allerede i samtiden var haugianernes framtoning og formlingsform et gjennomgangstema, for eksempel i presteattestene i rettssaken mot Hauge.

det såkalte «kanaanspråket», i haugianske skrifter og brev også fått mye oppmerksomhet.¹¹

Haugianernes religiølekt var likevel mer enn bare kanaanspråk og klagende tale. Den var også videreføring og nyskaping av en pietistisk tradisjon med skildring av religiøse tanker og følelser. At skildringen av religiøse erfaringer ble vektlagt i så stor grad, var noe særegent. Dessuten hadde de ofte en særlig forståelse og vektlegging av ulike religiøse følelser. Som vi har sett kunne dette gi seg utslag i at ord fikk litt andre betydninger enn de vanligvis hadde. Haugianerne brukte også gjerne flere av de religiøse hedersbetegnelsene som kallenavn på seg selv. Denne praksisen har ikke tidligere blitt utforsket.

Skildringen av egne religiøse erfaringer var sentral blant haugianerne. Hauge satte i sine brev og skrifter tidlig ord på egne troserfaringer og oppfordret vennene til å gjøre det samme.¹² Da Ole Herbjørnsen i 1803 beskrev følelsen av å komme til kort overfor Gud med ordene: «[Ieg] kien-der nok ieg mangler paa den fuldkomne Kierlighed til Gud», var han på ingen måte alene. Lignende beklagelser over manglende inderlighet finnes i en lang rekke andre haugianerbrev.¹³ En stor del av haugianernes religiøse vokabular var nettopp relatert til det de kalte «religiøse Følelser», med bakgrunn i den pietistiske forståelsen av «frelsens orden».¹⁴ Dette var en slags grunnoppskrift på de ulike stadiene i tilegnelsen av frelsen, som kallelse, opplysning, omvendelse osv. Dessuten var, ifølge Hauge, skjelingen av religiøse følelser et tegn på Den hellige ånds veiledning og en nødvendig del av religiøs «Erfarenhed».¹⁵ Stadig skildring av egne religiøse følelser, erfaringer og refleksjoner ble derfor ikke bare oppmuntret til blant haugianerne, det ble forventet.

11 Kanaanspråk, det vil si bruken av bibelske, geografiske metaforer, som «Det lovede land», «Verden» og «Jerusalem» til å uttrykke religiøse tanker og opplevelser, ble utviklet og brukt i de europeiske, pietistiske bevegelsene på 1700-tallet. Jf. Martin 2012, som kaller kanaanspråk for «the esoteric sociolect of pietism». Haugianernes tale og skrift var spekket med kanaanspråk, om enn ofte med en markant haugiansk vri, jf. Garcia de Presno 2021; Haga 2021

12 Hauge & Ording 1947: 108–118, 1952: 103–217

13 Brev fra Ole Herbjørnsen av 17. juni 1803, I. Se lignende formuleringer i brev fra Erik Vullum år 1817, II; Peder Odland, 26. april 1817, II; Knud Stud, 29. mars 1801, I; Anne Vister, 3. mai 1801, I.

14 Frelsens orden, *ordo salutis*, var for haugianerne best kjent gjennom Pontoppidans *Sandhed til Gudfrygtighed*, jf. Pontoppidan 1890: se særlig s. 160–165. Annen aktuell bakgrunn er mye av den oppbyggelige litteraturen Hauge fikk utgitt, jf. Hauge & Ording 1954: XIII.

15 Hauge & Ording 1952: 109–120

Det er denne siden ved religiolekten som er hovedfokuset her, altså den utstrakte skildringen av religiøse følelser og erfaringer. I disse beskrivelsene inngikk en lang rekke mer eller mindre faste ord og formuleringer. Det er nettopp disse ordene og formuleringene som er interessante her. Ønsket er å utforske hvordan haugianerne uttrykte seg og hva de var opptatt av å formidle. Undersøkelsen vil derfor i hovedsak ha et deskriptivt preg og konsentrere seg om å presentere eksempler på nettopp det religiøse «vokabularet». Videre har undersøkelsen et bevisst «nedenfra-og-opp»-perspektiv; det er de menige haugianernes språkbruk som primært er i søkelyset.

Selv om undersøkelsen primært er deskriptiv, kan et par teoretiske perspektiver være interessante å ha i mente. For det første bar haugianernes språkbruk tydelig preg av et ønske om å være motkulturell.¹⁶ Ord og uttrykk fikk ikke bare en annen betydning enn de hadde i samtiden, slik Spødervold merket seg, de fikk gjerne motsatt betydning. På denne måten bekreftet språkbruken haugianernes syn på seg selv som annerledes enn samfunnet for øvrig. For det andre, og dette henger nøye sammen med det første perspektivet, er haugianernes språkbruk et godt eksempel på at særegne språklige trekk kan tjene til å binde individer sammen. En felles språkbruk bekrefter på den måten felles tilhørighet.¹⁷ Religiolekten styrket haugianernes identitet som nettopp haugianere.

Haugianernes brevskrivning

Primærkildematerialet for studien er en samling av ca. 750 haugianske «vennebrev», det vil si brev haugianere imellom.¹⁸ Selv om brevene varierer stort i lengde og tema, har de alle selverklærte haugianere som avsendere, og inneholder i større eller mindre grad religiøse betraktninger og

16 Rokkan 1967; Seland & Agedal 2008: 40–66

17 Tabouret-Keller 1998

18 Samlingen ble konstruert på 1970-tallet av Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt (NHKI) og består av et utvalg innsamlende haugianerbrev. Brevene ble transkribert i forbindelse med utgivelsen av Hans Nielsen Hauges brev, men ble aldri publisert. Det finnes flere bevarte haugianerbrev som ikke er kommet med i samlingen, særlig fra ca. 1830 og utover.

formuleringer.¹⁹ Brevene er fra perioden 1799–1842, og studien begrenser seg derfor også til omtrent denne perioden.²⁰ I tillegg kommer ca. 500 publiserte brev fra Hauge, fra 1796–1824. Siden undersøkelsen legger vekt på å ha et «nedenfra-og-opp»-perspektiv, er brevene til Hauge, bevegelsens ubestridte leder, kun brukt i begrenset grad.²¹

Hauge selv skrev brev «i det uendelige»,²² og haugianerne tok altså etter. De nytestamentlige brevene tjente ofte som eksempel og mal for haugianernes egne brev. Men særlig utover i perioden er flere av brevene fylt av vel så mye om den «legemlige» som den «andelige» tilstand.²³ Ikke bare skrev både Hauge og haugianerne hundrevis av brev; de var også tidlig ute med å bevare brevene gjennom kopiering, innbinding og publisering.²⁴ Det er ikke minst takket være denne bevisste kopierings- og bevaringspraksisen at et så stort kildemateriale er tilgjengelig for ettertiden. Selv om haugianerne med sin omfattende brevskriving var pionerer, var de også et ledd i en større nasjonal prosess med en stigende norsk lese- og skriveferdighet og økende deltakelse i det offentlige rom.²⁵ Det var vanlig å lese høyt fra brev på de religiøse samlingene, og brevskriverne tok på den måten del i en offentlig samtale, og språkbruken likeså.²⁶ Brevenes offentlige karakter skal likevel ikke overdrives. Det var en avgrenset offentlighet, nemlig «vennene», og språkbruken var tydelig intrakulturell.²⁷ Deres religiøse vokabular og formuleringer må derfor primært forstås ut ifra den kristendomsoppfatningen de delte.

19 Selv om det ikke nødvendigvis alltid er lett å definere akkurat hvem som var haugianere, er det for denne artikkelens vedkommende i hovedsak tatt utgangspunkt i personer som både var selverklærte tilhengere av Haugebevegelsen, og som var allment anerkjent å være det, jf. den nærmest kartotekaktige gjennomgangen av haugianere i Heggtsveits arbeider, se under.

20 Brevene ble for det meste samlet inn av A. C. Bang og H. G. Heggtsveit i forbindelse med deres arbeid om Hauge og haugianismen, Bang 1910; Heggtsveit 1911, 1912a, 1912b.

21 Brevene fra Hauge er kun brukt der ordbruken kan sies å være representativ for haugianeres bruk for øvrig.

22 Belsheim 1881: 14

23 Om de nytestamentlige brevene som forbilder for haugianernes egne brev, se Seland 2017: 110.

24 Hauge & Kvamen 1976: 27–83. Vennebrevene led ofte samme «skjebne» som Amerikabrev, og ble både kopiert og lest i fellesskap, selv om de i utgangspunktet kanskje var adressert til enkeltpersoner.

25 Fet 1995: 197; Johansen 2019: 261–281

26 Langhelle 2004. Brevene hadde i så måte lignende funksjon som å tale på oppbyggelsesmøter, jf. Johansen 2019: 274–281.

27 Om intrakulturell kommunikasjon, se Ø. Dahl 2001.

Så vidt jeg vet er samlingen av haugianske vennebrev aldri blitt ordentlig presentert i forskningssammenheng, og derfor vil jeg si litt mer om selve brevsamlingen. Brevene er fra ca. 280 ulike avsendere, og utgjør i transkribert form over 1000 sider med maskinskrevne A4-ark. Både antallet avsendere og mengden brev tilsier derfor at vi har å gjøre med et bredt materiale. I forhold til sin høye alder, er derfor samlingen forholdsvis unik i norsk sammenheng. Dette bekreftes videre av at brevskriverne kom fra flere sosiale klasser. De var for det meste voksne bønder og handelsmenn; men også barn og eldre, tjenestepiker og stortingsrepresentanter finnes blant avsenderne.²⁸ De fleste hadde ingen videre utdannelse enn hjemmeundervisning og omgangsskole. Alle Norges daværende stift (bispedømmer) er representert blant avsenderstedene, selv om de fleste brevene er fra Sør-Norge.²⁹ I underkant av 10 prosent av brevene i samlingen er skrevet av kvinner.³⁰ Selv om dette kanskje ikke høres så imponerende ut, var dette i samtiden en relativt høy andel.³¹ Alt i alt gir brevsamlingen et inntrykk av å være svært dekkende geografisk sett, og relativt dekkende når det gjelder kjønn og alder.

Selv om haugianernes religiolekt i stor grad bestod av tradisjonelle religiøse begrep, utviklet den seg også over tid. I mitt utvalg av ord og uttrykk har jeg ønsket å reflektere både den stabile og den nyskapende tendensen i religiolekten. Jeg presenterer derfor både ord som går igjen i hele perioden, og slike som kun dukker opp mot slutten. Den førstnevnte typen er representert i form av tre begrepspar, nemlig begjær/lunkenhet, enfoldighet/fornuft og bekymring/sikkerhet. Disse begrepene er alle sentrale i den haugianske brevskrivningen og forekommer hyppig hos ulike avsendere gjennom hele perioden. Presentasjonen etter begrepspar basert

28 I begynnelsen bestod bevegelsen for det meste av bønder. Utover 1800-tallet ble den i økende grad en bybevegelse, Sejersted 1995: 255–260.

29 Samlingen inkluderer et mindre antall brev fra resten av Skandinavia og andre land. Om «venner» i utlandet ville regnet seg selv som haugianere kan diskuteres. For denne studien er derfor kun norske haugianerbrev tatt med i kildegrunnet.

30 Ifølge Haukland 2014: 328 er 28 % av de 193 brevene fra perioden 1796–1804 skrevet til eller av kvinner.

31 Byberg 2011; Golf 2006: 90. Utover i perioden er kvinneandelen synkende, mens aldersnittet på brevskriverne ser ut til å stige. Dette skyldes at etter hvert som årene gikk, ble naturlig nok avsenderne eldre. Delvis gikk også tradisjonen med vennebrev over i historien, jf. Heggveit 1912b: 778–779.

på motsetninger er mitt eget grep med utgangspunkt i den forståelsen av ordene som går fram fra brevene. Den mer nyskapende tendensen i haugianernes religiolekt er representert ved tre ord som alle ble svært sentrale i Haugebevegelsen mot slutten av perioden, nærmere bestemt etter rettssaken mot Hauge (altså etter 1814). Det er ordene snill, følsom og oppbyggelse. Forekomsten av disse «nyordene» kan delvis forklares ut ifra endrede politiske og samfunnsmessige forhold som vil bli gjort nærmere rede for.

For å oppsummere, er dette en deskriptiv undersøkelse av haugianernes språkbruk om egne religiøse erfaringer, slik disse forekom i brevene deres. Det er lagt vekt på et «nedenfra-og-opp»-perspektiv, og å vise tendenser både til videreføring og nyskaping av den pietistiske tradisjonen i haugianernes religiolekt. Det er ikke gjort forsøk på å gi en utfyllende eller systematisk oversikt over haugianernes religiøse vokabular.³² Det jeg primært ønsker å trekke fram, er typiske eksempler på hvilke religiøse tema haugianerne var opptatt av og hvordan de ordla seg for å beskrive disse.

Begjær og lunkenhet

Det første begrepsparet vi skal se på, er motsetningene begjær og lunkenhet. I samtiden hadde ikke begjær den negative betydning som ordet senere ofte har fått i religiøse miljøer, men var en generell betegnelse for «stærk lyst, længsel eller higen».³³ «Begjær» etter Guds ord og vilje ble av haugianerne sett på som et avgjørende tegn på en sann kristentro.³⁴ Læreren Thomas Amble ønsket for eksempel «at Guds Villie maatte skee, som skulle være alles vores Begjering», og Ole Simensen Berg skrev til venner i Oppdal med ønske om at de måtte «vere begierlig efter den usvigelige Guds Ords Føde».³⁵ Begjær kunne ifølge haugianerne både være dårlig (etter Verden) og godt (etter Gud).³⁶ Men selv godt begjær

32 Undersøkelsen kan likevel fungere som et bidrag til det framvoksende tverrfaglige forskningsfeltet «historisk sosiolingvistik», jf. Auer et al. 2015.

33 «Begær» u. å.

34 Jf. Aarflot 1969: 266

35 Brev av henholdsvis 11. desember 1800, I og brev av 30. mai 1818, II

36 Jf. Brev fra Torkel Olsen Gabestad av 5. juli 1800, I

kunne være feil hvis en begjærte Gud av egen vilje. For sant begjær måtte strømme fra Gud selv. Predikanten Daniel Arnesen forklarte derfor at selv om mange kan ha «gode Begjærligheder i sin sjel», er ikke det godt nok viss de selv vil «passe Tiden at tale med ham».³⁷

«Begjær» ble en mye brukt betegnelse for åpenhet for Guds ord generelt og haugiansk predikantvirksomhet spesielt. Dermed var det innlysende for vennene hva Poul Gundersen mente da han skrev at det var «stor Begjerlighed» i Skien, og hva Pernille Vold siktet til med ordene: «Folket er begierlig ude paa Landet».³⁸ Det var med andre ord stor etterspørsel etter haugianernes virksomhet både i Skien og på landet. Når begjærlig på denne måten ble en beskrivelse av sann, ektefølt lengsel etter Gud, var det også naturlig å bruke det som en slags idealiserende selvbetegnelse for haugianerne. Nettopp slik brukte numedølen Ole Olsen Bache det i et brev til den senere stortingsrepresentanten Nils Bru: «Brevet kan du lese for alle de Begjærlige», altså for alle haugianerne i området.³⁹

Haugianernes ideelle begjær var «Længsel [...] til at gjøre det Gode», og et ønske om å bli «mere henbrændt af Guds Kiærlighed».⁴⁰ Dette idealet finner vi også igjen i det mest brukte hilseordet i vennebrevene, nemlig «Hjertelskende». Ordet var sannsynligvis opprinnelig en konstruksjon av Hauge selv, som benyttet det som innledende hilsen i de fleste brevene sine. «Hjertelskende» var et uttrykk nettopp for det «Begjæret» etter Gud som ble forventet blant vennene.⁴¹ Lars Kyllingen gjorde dette klart da han hilste til venner i Trondheim: «Hiertelskende Sødskende i Trondhiem, og hvor de findes som vil elske Gud og have sin Salighed kier».⁴²

Noen ganger manglet det derimot på «den fuldkomne Kierlighed til Gud».⁴³ Dette kalte haugianerne for «Lunkenhed».⁴⁴ Andre mye brukte

37 Brev av 3. mars 1819, *II*

38 Brev av 5. mai 1801, *I*; brev av 11. oktober 1803, *I*

39 Brev av 18. mai 1804, *I*

40 Brev fra Gunder Viulsen Ramstad av 3. april 1803, *I*; brev fra Gunhild Olsdatter Berge av 7. februar 1803, *I*

41 Se for eksempel brevet fra Hauge 6. april 1799, som er ett av de eldste bevarte brevene. Det innledes med ordene: «Hiertelskende kiere Brødre», Hauge & Kvamen 1971: 4.

42 Brev av 27. juni 1817, *II*

43 Brev fra Ole Herbjørnsen av 17. juni 1803, *I*

44 «Lunkenhed» som beskrivelse på en syndig religiøs tilstand har bakgrunn i anklagen mot menigheten i Laodikea, Johannes åpenbaring 3,16.

ord for manglende begjær kunne være «LigeGYldighed», «Verdens Kjærlighed» eller «Efterladenhed».⁴⁵ Lars Michelsen Høgi oppfordret vennene i Sogndal til ikke å bli besmittet av «Lunkenhed, Sikkerhed og Efterladenhed i det Gode».⁴⁶ Å bli lunken var for haugianerne en konstant fare som ingen kunne være trygg for, heller ikke de vakte. Ole Larssen Løset fra Rindal måtte bekjenne overfor vennene at «ofte føler jeg mig lunken i Bønnen baade for mig selv og andre».⁴⁷ Og C. Svendsen klagde i 1835: «Her er stor Lunkenhed og Ladhed iblant de Opvagte».⁴⁸

For å unngå lunkenhet var det viktig med en konstant bevissthet omkring egne synder. Både «fine» og «grove Laster», «hemmelige» og «aabenbare Synder», måtte kontinuerlig «afstaaes» eller «aflægges».⁴⁹ Tosten Kittelsen advarte derfor vennene om at hjertet kunne være «lun- kent og sendrægtig, ei er så flittig til at aabenbare, erkiende og bekiende for Gud og hverandre».⁵⁰ Men selv med en uopphørlig årvåkenhet kunne en ikke være sikker på å være forskånet for lunkenhet. Handelsmannen Isak Skjelbred i Egersund var fortvilet og følte at den stadig truet. Han klaget over tilstedeværelsen av den velkjente fienden: «Jeg står i stor fare, især for den elendige Lunkenhed».⁵¹ Idealet var jo det motsatte, nemlig et ektefølt begjær etter Guds vilje.

Enfoldighet og fornuft

«Enfoldighed» var også en viktig verdi for haugianerne; et enfoldig sinn var mottakelig for Guds visdom. I samtiden betydde enfoldig vanligvis uutviklet eller uopplyst, men ordet kunne også brukes i betydningen av å være oppriktig og ærlig troende.⁵² Det var denne siste betydningen haugianerne siktet til med sin hyppige bruk av «enfoldig» som religiøst ideal. Nettopp kontrasten mellom menneskets dumhet (Hauge: Daarlighed) og

45 Se for eksempel brev fra Nils Iversen Riis, år 1800, *I*

46 Brev av 1. juli 1805, *II*

47 Brev av 5. februar 1831, *IV*

48 Brev av 16. desember, *IV*

49 Brev fra Samson Traae av 15. oktober 1800, *I*

50 Brev av 13. januar 1805, *II*

51 Brev av 15. juli 1823, *III*

52 «Enfoldig» u. å.

Guds visdom stod sentralt i Hauges forkynnelse helt fra starten av.⁵³ Sann opplysning var å ikke sette sin lit til egen fornuft, men å være enfoldig overfor Gud.⁵⁴ I en tid som var sterkt preget av troen på fornuft og opplysning, ble enfoldighet i samfunnet for øvrig gjerne betraktet som en primitiv og uønsket tilstand. Haugianernes verdsetting av religiøs enfoldighet var dermed et tydelig uttrykk for en ønsket motkulturell holdning.⁵⁵ Å være enfoldig var altså ikke å være uopplyst, men tvert imot å være en sann troende.

Enfoldighetsidealet kom til uttrykk på flere forskjellige måter. Når vennene kom sammen, ønsket de å tale med hverandre «i Enfoldighed».⁵⁶ John Johnsen Tørset minnet vennene om å henge fast ved Jesus «i Hjertens Enfoldighed».⁵⁷ Siden enfoldighet innebar å motta lærdom fra Gud snarere enn mennesker, kunne det oppstå et paradoks når haugianerne ønsket å formidle bibelkunnskap til hverandre, slik de ofte gjorde. De innså at det kunne framstå feil at «enfoldige» mennesker skulle lære hverandre om Guds ord. Da ville jo visdommen komme fra mennesker, ikke fra Gud. Dette var tilfellet da Pernille Seglem, som så mange andre, skrev: «Jeg kjender ofte Længsel efter at skrive nogle Ord til eder, endskjøndt ikke for at lære eder, da jeg veed I ere selv lærte af Gud».⁵⁸ Med et slikt uttalt forbehold kunne det trygt følge en utlegning av ett eller flere bibelvers, for kunnskapen var jo ikke ment belærende.

Enfoldighet var ikke bare et spørsmål om mottakelighet for Guds ord, men innebar også å «fornægte» egen vilje og være «overladt» til Guds vilje og styrelse.⁵⁹ Randi Lauvaasen oppfordret derfor sine haugianske venner til å «undersøge nøie hvad Guds behagelige Vilie» var, så de ikke skulle komme til å handle feil av vanvare.⁶⁰ Selv i dagligdagse avgjørelser var

53 Dette sees blant annet i flere av titlene på hans første skrifter: *Betragtning over Verdens Daarlighed* (1796), *Førsøg til en Afhandling om Guds Viisdom* (1796), og *De Enfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke* (1798). Hauge & Ording 1947: 59–250, 1948: 55–84

54 Jf. Pontoppidan 1890: 13, 99, 102

55 Dahl 2020: 36. Enfoldighet i seg selv var ikke et mål for haugianerne, som kunne være svært drevne og erfarne i handel og tekniske innretninger, jf. Breistein 1955: 36–178.

56 Brev fra Lars Kyllingen av juli/ august 1818, II

57 Brev fra John Johnsen Tørset av 6. juli 1831, IV. Se også Pontoppidan 1890: 118

58 Brev fra Pernille Seglem av 24. oktober 1817, II

59 Se for eksempel brev fra Erik Krogness av 27. november 1819, II

60 Brev år 1800–1801, I

det viktig ikke å stole på egen fornuft, men å handle i tråd med Guds plan: «[I]eg tror det er Guds Villie at [ieg skal] komme til eder igjen», skrev Samson Traae på en av sine reiser, og håpet at hans egne ønsker for ferden ikke stod i veien for å være lydhør for Guds vilje.⁶¹

Det motsatte av enfoldighet var å stole på egen fornuft og ikke være helt «overladt» til Gud. Peder Olsen Aune bekjente i 1815 at «[m]in egen Fornuft har været stor[t] Hinder, at jeg ei aldeles har overladt mig i Guds Haand».⁶² Den menneskelige fornuften kunne nemlig ikke forstå Guds visdom, slik M. M. Bomhoff forklarte vennene: «[D]et naturlige Menneske kan ikke fatte de Ting som hører Guds Aand til; men det bliver dem en Daarlighed».⁶³ Sanne troende skulle ha «Fortrolighed og Tillid [...] til Gud» og være «enfoldige og troeskyldige».⁶⁴ For å understreke dette oppfordret derfor haugianerne hverandre stadig på nesten selvmotsigende vis, ikke til å gå fram i visdom, men til å «gaa frem i [...] Enfoldighed».⁶⁵

Ingen steder kom denne innstillingen om å overlate seg helt til Guds styrelse på tross av egen fornuft og vilje så sterkt til uttrykk som i beretninger fra dødsleiet. Disse beretningene, både korte og lange, fant sin plass i brevene hver gang det hadde vært dødsfall blant vennene. For haugianerne gjaldt det å finne Guds mening med det som skjedde.⁶⁶ Da Daniel Arnesens kone og to barn døde i barsel, skrev han til vennene og skildret dette nettopp som guddommelig fornuft og som «Herrens forunderlige Førelser med mig». Selv om tapet kunne virke uforståelig, tolket han det likevel som «et Middel i Guds Haand at opvække den Bedrøvelse i en høiere Grad, som Herren behager til min Sjels Foredling».⁶⁷ På lignende vis forstod Lars Backe sin eneste datters død som et uttrykk for Guds uforståelige, men gode vilje. Han underrettet sine slektninger om hennes bortgang med å skrive at det «behagede den algode Gud at skille

61 Brev av 25. august 1800, *I*

62 Brev av 17. desember, *II*

63 Brev av 28. september 1803, *I*. Jf. Pontoppidan 1890: 75

64 Brev fra Hans Thorsen Bacherud av 26. mai 1812, *II*; Daniel Arnesen av 20. juli 1818, *II*

65 Brev fra Anne Vister av 31. januar 1804, *I*. Se også brev fra Jens Hansen av 4. januar 1828, *IV*.

66 Haugianerne skilte på tradisjonelt pietistisk vis mellom Guds «behagelige» og «tilladelige» vilje, der livets mange slag ble inkludert i sistnevnte kategori. Se for eksempel brev fra Samson Traae av 18. januar 1803, *I*.

67 Brev av 21. september 1834, *IV*

henne fra dette Liv til et bedre Liv». ⁶⁸ For haugianerne var ikke dette tomme fraser, det var Guds visdom.

Bekymring og sikkerhet

En av de religiøse følelsene som preget haugianernes livsførsel mest, var usikkerhet og uro omkring egen og andres frelse. For haugianerne var «Bekymring», «Betænking», «Bedrøvelse» og «Angest» i praksis synonymer for slik usikkerhet, og ble ansett for å være et nødvendig forstadium på veien til frelse. ⁶⁹ «Bekymring» kunne i samtiden ha den doble betydningen av omsorg og engstelig følelse, og det var bekymring som omsorg for sjelens salighet haugianerne som oftest siktet til. ⁷⁰ Sebile Sørum beskrev sin tilstand før hun ble vakt som en tilværelse uten den nødvendige religiøse uro: «Jeg fandt i den Tid ingen Bekymring om min Salighed». ⁷¹ Man kunne også ha bekymring for andres frelse, slik den framstående haugianeren John Haugvaldstad ga uttrykk for på en reise til Danmark. Han fortalte at han hadde så stor «Bekymring for Menneskenes Frelse», at han ble rent utålmodig på Guds ledelse om å forkynde mens han var på reise. ⁷² Når mennesker tok haugianernes budskap til hjerte, ble dette gjerne beskrevet med lignende terminologi. Henrik Mathiesen kunne i 1819 med glede fortelle fra Trondheim at «nogle faa er i denne Høst kommen til Betenking». ⁷³

«Bekymring» ble ikke bare brukt om et forstadium til omvendelsen, men kunne også brukes om de vaktens frelestilstand, slik Sivert Sylfestsen gjorde. Han håpet for sine haugianske venner at «endeel ere alvorlig Bekymret for sin Salighed». ⁷⁴ Mer vanlig var det likevel å snakke om å være «alvorlig» eller «oprigtig». Henrik Mathiesen minnet sine venner i Nordland om å bevare et «alvorlig» forsett. Da Hauge ble pågrepet og fengslet i 1804, fortalte Ole Forthun beroliget om Hauge etter å ha besøkt

68 Brev av 19. mars 1818, II

69 Hauge & Ording 1947: 48, 51; Pontoppidan 1890: 21, 22; Aarflot 1969: 328–331

70 «Bekymring» u. å.

71 Hauge & Ording 1952: 159

72 Brev av 20. mai 1828, IV

73 Brev av 10. februar 1819, II

74 Brev av 6. mai 1821, II

ham i fengselet: «Han er alvorlig, og beder nok for oss alle».⁷⁵ Oppriktig eller alvorlig kunne med denne betydning også brukes av haugianerne som selvbetegnelse. Niels Iversen Riis fra Kongsberg åpnet for eksempel brevet sitt med hilsenen «Hierteelskende oprigtige Sødskende i Herren», mens Ole H. Dahl fra Trondheim avsluttet sitt brev med ønske om selv å være «de Oprigtiges Ven og B[roder]».⁷⁶

Motsetningen av en alvorlig eller oppriktig bekymring for egen salighet kunne være «Letsindighed», altså at man ikke tok spørsmålet om frelse alvorlig nok. Hauge var urolig for at dette var tilfellet med Ole Berg: «Han var noget overvundet af Letsindighed, hvilke[n] ieg dog haaber han faar Seier over».⁷⁷ Vennen hadde tydeligvis ikke vært bekymret nok for sin egen frelse.

En annen grøft å havne i, og betraktelig oftere nevnt, var «Sikkerhed». Sikkerhet ville si at man stolte på sin «Hjernetroe», og ikke overlot frelsen helt og holdent i Guds hender.⁷⁸ Denne betydningen av sikkerhet, som ubekymret eller likegyldig i sitt gudsforhold, var velkjent blant annet fra datidens salmetradisjon.⁷⁹ Sikkerhet var altså at man var feilaktig sikker på at man var frelst. I så fall var man definitivt ikke frelst, men var faktisk i djevelens tjeneste uten å vite det, som Søren Nielsen påpekte: «De som vandrer i Sikkerhed, kiender ikke meget til ham [altså Satan], for de er hans Tienere paa den brede Vey».⁸⁰ Å være sikker var dermed for haugianerne en *falsk* sikkerhet, en «indbildt Fred».⁸¹ Ole Olsen Bache forklarte det slik: «Jeg veed intet med mig selv som ieg vil samtykke med i Synd, dog er ofte nær ved at falde. Og de som ikke føle dette, ere faldne».⁸²

Frykt for egen sikkerhet tok ulike former og kom på ulike måter til uttrykk i brevenes avskjedshilsener. Disse inneholdt ofte fraser som skulle uttrykke nettopp en usikkerhet om egen frelestilstand og et kontinuerlig arbeid på frelsen. Hans Hansen Aas avsluttet brevet sitt til Maren

75 Brev av 11. november 1818, II; brev av 21. september 1805, II

76 Brev år 1800–1801, I; brev av 16. juli 1828, IV

77 Hauge & Kvamen 1971: 181

78 Hauge & Ording 1952: 77; Pontoppidan 1890: 19

79 «Sikkerhed» u.å.

80 Brev av 6. juli 1800, I

81 Hauge & Ording 1952: 116

82 Brev av 18. mai 1804, I

Andersdatter med den populære formuleringen: «Hilses saa kierlig fra mig. Arbeyder at blive din Broder».⁸³ Ottar Carlsen Bakkerud gav også uttrykk for usikkerhet om egen frellestilstand da han avsluttet sitt brev til Beraug Siverson Sneve: «Hilses saa kierlig [...] og fra mig, som ved Guds Naade vil iage efter at blive de Oprigtiges Broder».⁸⁴ Ole Nielsen Hauge var betydelig mer usikker på om han var en del av vennenes samfunn: «i [h]viis Tahl jeg er altfor uværdig endnu at regne mig, dog haaber ved Guds Naade at komme der udj».⁸⁵ Frykt for sikkerhet kunne til og med gi seg utslag i eksplisitte bønner om usikkerhet. Lars Kyllingen fra Romsdalen røpet for eksempel at han daglig bad til Gud om at han «aldrig sikker og tryg maatte være», og Daniel Arnesen ønsket å stadig bli minnet om sine feil for ikke å bli sikker: «Gud give os Naade at altid se Feiler og Ufuldkommenheder i mig selv».⁸⁶

Sammen med lunkenhet var sikkerhet en av de mest fryktede syndene for haugianerne, og disse to ble ofte nevnt i tospann. I sitt testamente til sine venner advarte Hauge mot følgene av nettopp «Lunkenhed» og «Sikkerhed», «som med Frygt har hvilet og vil hvile tungt paa mig til min sidste Tid».⁸⁷ Også Tollef Olsen Bache formante sine venner: «Men blive vi lunkne og sikker, da kan vi synes her er Fred og ingen Fare».⁸⁸ Det verste av alt var å være sikker på dødsleiet, for det var uopprettelig. Hauge var redd for at dette hadde skjedd med en av hans beste venner, Thomas Amble: «Jeg var hos ham j hans Sygdom, felte adskillige Taarer for den Sekerhed som jeg syntes var inkomen, dog taker Gud [for at] han var i nogen Angest siden.» På grunn av angsten mente Hauge man heldigvis hadde «nogen Aarsag for at haabe det Beste».⁸⁹ Den var tross alt å foretrekke framfor sikkerhet.

83 Brev år 1800, *I*

84 Brev av 22. mars 1801, *I*

85 Brev av 19. november 1799, *I*

86 Brev av 2. april 1818, *II*; Brev av 22. juni 1819, *II*

87 Hans Nielsen Hauges testamente til sine venner av 7. mars 1821, § 6, gjengitt som vedlegg i Bang 1910.

88 Brev av 20. februar 1837, *IV*

89 Hauge & Kvamen 1972: 382

Snill og følsom

Hittil har vi sett på tre begrepspar der det ene ordet beskriver en ideell religiøs holdning og det andre ordet dets motsetning. Dette vokabularet finnes både før og etter rettssaken mot Hauge. Annerledes er det med ordene vi nå skal se på, nemlig snill, følsom og oppbyggelse, som kun er å finne i de haugianske brevene i tiden etter 1814. Dette kan dels ha hatt politiske årsaker, som med «snild». Der hadde nok den nye unionen med Sverige en viss språklig innflytelse. Dels hadde nok nyskapingene også sammenheng med haugianernes endrede stilling i samfunnet, som gjennomgikk en kraftig forbedring i løpet av rettssaken mot Hauge. Dette fikk for eksempel direkte betydning for ordet «Oppbyggelse». Som vi skal se ble dette ordet tillagt en ny betydning av haugianerne ut ifra deres ønske om å følge lovene med sin predikantvirksomhet.

Etter 1814 vokste det blant haugianerne fram to ord som mer og mer fungerte som samlebetegnelser og innbefattet mange av de ideelle holdningene nevnt ovenfor. Dette er ordene «snild» og «følsom». Selv om ordene ikke var hentet fra den kristne tradisjonen, var de likevel nært knyttet til den haugianske kristendomsforståelsen. Det haugianerne mente med ordet «snild» var svært forskjellig fra den vanlige danske betydningen. Snill betydde i samtiden kløktig, rådsnar eller listig. Dette kjente haugianerne til blant annet fra bibelverset om å være «snilde som Slanger».⁹⁰

Blant haugianerne ble derimot snill til et skikkelig «potetord» med betydningen rettroende/gudfryktig/oppbyggelig.⁹¹ Nils Bru skrev for eksempel optimistisk at «[h]er er nogle unge Præster som taler snildt, saa jeg synes nære et lidet Haab».⁹² Slik mente også Hauge det da han beskrev en tidligere hushjelp: «Hon [...] har tient mig j 2 Aar; men ret snil er hon ike, lit iaalete og ubetæ[n]kt.» Selv om hun var kristen, var hun

90 Jf. Matt 10:16, dvs. å være kloke som slanger; Bibelen 2011; Hauge & Kvamen 1972: 93; «Snill» u.å. Se også «Snild» u. å., særlig punkt 5, som tyder på en egen norsk bruk/betydning.

91 Haugianernes særegne bruk av ordet kan skyldes språklig påvirkning fra svensk, der ordet kunne ha betydningen godhjertet, velvillig, jf. «Snäll», u.å. Første gangen ordet brukes med den særegne haugianske betydningen ser ut til å være i et vennebrev fra 1816; dette samstemmer godt med eventuell svensk påvirkning etter unionsinngåelsen i 1814.

92 Brev av 26. april 1821

altså ikke gudfryktig nok etter Hauges mening. Derfor var det like greit å ta en «verslig Fremed» til hushjelp, mente han.⁹³

«Snild» ble i årene etter 1814 en av de klart mest brukte selvbetegnelse blant haugianerne. Erik Wullum skrev fornøyd at han hadde «mange troeverdige og snille mennesker» i arbeid på gården sin.⁹⁴ Peder Olsen Aalrust hilste fra «vore snilde Venner i Bergen og flere, som er meget troskyldige og deltagende. Dem gaar ofte sammen til Opbyggelse».⁹⁵ Henrik Mathisen var mer usikker på vennenes åndelige tilstand i Trondheim: «Jeg vil og sige dig om Vennerne her, saa er det vel faa som arbeider i Sandhed; dog er det vel nogle. M.B., K.W., min Kone, A.S. og nogle Piger ere snilde her».⁹⁶ Ingeborg Maria Pedersdatter var mer forhåpningsfull på egne og venners vegne, og skrev at hun hadde et håp om en gang å finne «eder og andre Snilde igjen, endog i Tiden».⁹⁷

«Følsom» var en annen lignende hedersbetegnelse blant haugianerne. Deres vektlegging av religiøse følelser tatt i betraktning, er det kanskje ikke så overraskende at nettopp ordet følsom etter hvert ble en utbredt beskrivelse. Ordet ble brukt med en litt annerledes betydning enn det hadde i samtiden, og kan som regel best oversettes med følelsesladet eller rørende.⁹⁸ John Bjørge, en ung haugianer, brukte det på denne måten da han opprømt fortalte fra en oppbyggelse på Bleken, «da vi havde det følsomt».⁹⁹ At troen skulle berøre følelseslivet var som nevnt forventet, og et kristenliv uten følelser var et faresignal. Da Lars Kyllingen besøkte Hauge i 1823, kunne Hauge derfor med glede berette til venner at «[h]an og ieg føller nu, en[d] mer en førhen, og finder os vel i verandre».¹⁰⁰

På lignende måte som snill, ble følsom ofte brukt som en positiv selvbeskrivende betegnelse blant haugianerne. Kittil Aarstad i Kristiansand mimret i 1829 om da han hadde besøkt «gamle bekjente og andre følsomme

93 Hauge & Kvamen 1972: 353

94 Brev av 30. desember 1818, II

95 Brev av 14. mars 1817, II

96 Brev av 15. juni 1818, II

97 Brev av 28. september 1829, IV

98 «Følsom» u.å.

99 Brev av 19. oktober 1821, II

100 Hauge & Kvamen 1974: 24

Religiøse venner» i Bergen.¹⁰¹ John Johnsen Tørset klaget derimot til en venn om at han var «altfor haard og ufølsom».¹⁰² På samme måte som sikkerhet og lunkenhet var to erkesynder blant haugianerne, ble snill og følsom i kombinasjon uttrykk for det motsatte, altså at noe var særdeles bra. Ole Mjelva kunne berette fra Romsdalen «hvord vi hadde meget følsomt og snilt».¹⁰³ Henrik Mathiesen syntes det var «snildt at see og følsomt at høre» hva Hauge fortalte i brevet sitt.¹⁰⁴ Og i 1827 oppdaterte Jens Hansen vennene i Kristiansand om helsen til enken etter Hauge, etter å ha vært på besøk på Bredtvet: «Mor Bredtvedt er og bleven taalig frisk igjen og er følsom og snild».¹⁰⁵ Med andre ord var alt i sin skjønneste orden.

Oppbyggelse

Selv om ordet «Oppbyggelse» ikke var direkte knyttet til religiøse følelser eller erfaringer, var det likevel nært knyttet til haugianernes fromhetsliv. For å holde seg på riktig side av loven, var Hauge etter rettssakens slutt nøye med å presisere overfor vennene at de religiøse samlingene deres skulle ha form av lovlige husandakter. De skulle derfor ikke lenger kalles «Samlinger», men «Oppbyggelser», som Hauge mente var tillatt etter konventikkelplakaten og ikke kom i konflikt med prestenes læreembete.¹⁰⁶ Med dette sørget Hauge for at substantivet oppbyggelse ble brukt med en annen betydning enn den sedvanlige.¹⁰⁷ Det skulle ikke lenger bare brukes som en betegnelse på aktiviteten på samlingene (i betydningen oppmuntring); fra nå av skulle «Oppbyggelse» også brukes om samlingene i seg selv (i betydningen møte).

101 Brev av 11. desember 1829, *IV*

102 Brev av 6. juli 1831, *III*

103 Brev av 11. februar 1828, *IV*

104 Brev av 24. februar 1822, *III*

105 Brev av 22. september 1827, *IV*

106 Jf. Forordning av 13. januar 1741 (konventikkelplakaten) § 9. Hauge & Kvamen 1972: 213; brev fra Samson Traae, 24. juli 1817, *II*; Richardson 1849: 39. Hagues presisering hadde blant annet bakgrunn i forsvarer Lumholtz sin argumentasjon om at Hagues taler ikke var «offentlige Taler, men blotte Opbyggelses eller Opmuntrings Taler», jf. *Forsvarers innlegg* s. 29, Riksarkivet, Kommisjon i saken mot Hans Nielsen Hauge 1804.

107 «Oppbyggelse» u.å.

Hauges ønske ble konsekvent gjennomført av haugianerne, og «Opbyggelse» ble til en teknisk betegnelse på samlingene deres. Mens Samson Traae før rettssaken med største selvfølgelighet hadde fortalt at han «kom her til Vos Søndag, havde *Samling*», skrev Ole Svanøe til vennene i 1828 med like stor selvfølgelighet om noe som hadde skjedd «i Gaar, da jeg sad i *Opbyggelsen*».¹⁰⁸ Ved at «Samling» ble byttet ut med «Opbyggelse», ble sistnevnte med tiden selve kallenavnet på de haugianske møtene, slik Spødervold hadde merket seg. Da vennene i Christiania i en periode hadde sine møter på to ulike steder på grunn av intern strid, utbrøt for eksempel Christen Bredtvedt, som var gift med enken etter Hauge, at «Opbyggelsene skulde blive på et[t] sted».¹⁰⁹ Det var ingen tvil om at han siktet til de regelmessige samlingene deres.

«Opbyggelse» ble så innarbeidet blant haugianerne at betegnelsen ikke bare ble brukt om deres ukentlige møter, men også om mer uregelmessige vekkelsemøter i forbindelse med predikantreiser. Dette var tilfellet selv når antall tilstedeværende langt overgikk hva som med rimelighet kunne regnes som en privat husandakt. Ole Berg fortalte for eksempel begeistret fra en predikantreise han hadde vært på: «Saa reiste jeg til Tolgen og holdt en Opbyggelse, og meget Folk tilsammen og vare følsomme».¹¹⁰ Utover 1820- og -30-tallet var det flere venner som fortalte om slike sammenkomster, ofte med over hundre mennesker til stede: Ole T. Svanøe fortalte i 1832 om «Opbyggelser» med «over 300 Mennesker» til stede, og Elling Eielsen berettet begeistret fra en «Opbyggelse» i Skien, «at der var sikkert 600de Mennesker».¹¹¹ Betegnelsen «Opbyggelse» var for lengst blitt så vanlig at det var ingen som reagerte på ordvalget.

Språkarven etter haugianerne

Disse smakebitene fra haugianernes religiolekt har forhåpentligvis gitt et inntrykk av det omfattende religiøse vokabularet som var i bruk blant vennene. Som undersøkelsen viser, var en betydelig del av deres

108 Hhv. brev av 25. august 1800, *I*; brev av 15. desember 1828, *IV*, mine uthevinger.

109 Brev fra Jens Hansen av 5. august 1827, *IV*

110 Brev av 11. januar 1837, *IV*

111 Brev av 8. november 1832, *IV*; Brev av 12. desember 1834, *IV*

kommunikasjon knyttet opp til skildring av egne religiøse erfaringer, følelser og refleksjoner. Erfaringene var ofte de samme, og mer eller mindre faste ord og formuleringer ble felleseie. Det religiøse vokabularet hadde både positive og negative sider.

Den stadige skildringen av religiøse følelser ble en styrke som var med å hjelpe fram haugianernes religiøse og sosiale frigjøring. Den stadige vektleggingen av egne religiøse følelser, opplevelser og refleksjoner medførte en religiøs myndiggjøring av kvinner og menn som ikke var presteviet. Det var ikke lenger presten som satt med fasiten; fasiten for veien til livet fant de selv gjennom prøving av egne religiøse følelser. Religiolekten var dermed både et uttrykk for og en medvirkende årsak til haugianernes religiøse frigjøring.

På den annen side hadde haugianernes omfangsrike utbrodering av egne religiøse følelser også tydelige problematiske sider, i hvert fall fra et moderne ståsted. Mens de aldri sluttet å hevde at de kun forkynte «barnelærdommen» og representerte en dogmatisk ortodoksi, skapte de samtidig en *emosjonell* ortodoksi. Visse følelser og erfaringer var nærmest påkrevd, og det var klare forventninger om hva som var «snilt» å føle og uttrykke. Avsendernes mange skildringer av egen utilstrekkelighet og usikkerhet etterlater inntrykket av en til dels tvangsmessig religiøsitet. Haugianernes religiolekt må for mange ha fungert som en tvangstrøye som de daglig måtte ikle seg.

Som vi har sett bar haugianernes språkbruk tydelig preg av deres sterke identitet som motkultur. Samtidens ordbetydning ble ofte erstattet med det motsatte: enfoldig betydde vis, sikkerhet var falsk trygghet, snill var ikke listig, men from, osv. Guds rike var et bakvendtland, som bare Den hellige ånd kunne gi en rett forståelse av. Haugianerne var «de snilde», «de oprigtige»; «Verden» var fienden. På denne måten bidro haugianernes religiøse språkbruk til å bekrefte deres identitet som utvalgte, annerledes, sanne troende.

Hvordan gikk det med haugianernes religiolekt? Etter rettssaken forsvant «Verden» mer og mer som fiende ettersom haugianerne i økende grad ble akseptert av og integrert i samfunnet. Med opphevelsen av konventikkelplakaten, ble dessuten store deler av Haugebevegelsen gradvis integrert i den framvoksende organiserte lekmannsbevegelsen.

Overgangen til den organiserte lekmannsbevegelsen preges av på den ene siden kontinuitet, og den andre siden brudd. Kontinuiteten er tydelig i hvordan også den senere organiserte lekmannsvirksomheten tok opp i seg elementet av å være en motkultur. Dessuten ble den religiøse myndiggjøringen som særpreget haugianerne selve bærebjelken i de lekmannslede organisasjonene for både indre- og ytremisjon.

På den annen side forsvant med dette også noe av haugianernes sterke vektlegging av egen fordervelse og tilkortkommenhet knyttet til deres forståelse av frelsens orden. Det skjedde særlig under påvirkning fra nyevangelikalismen på 1870-tallet.¹¹² Dermed gikk også deler av haugianernes særskilte religiøse vokabular ut av bruk. Og med den storstilte bedehusbyggingen på slutten av århundret gikk haugianernes private samlinger i økende grad over til å bli offentlige møter. På bedehuset holdes det ikke lenger «snilde Opbyggelser», men mange forteller at de har vært på «et godt møte».

Arkivkilder

Haugianerbrev, pakke I-IV, Riksarkivet i Oslo: RA/EA-6834/F/L0001-L0004.

Brevene er også tilgjengelige digitalt: *Pakke I* (1799–1804):

<https://www.digitalarkivet.no/source/130355>; *pakke II* (1805–1821):

<https://www.digitalarkivet.no/source/130358>; *pakke III* (1822–1826):

<https://www.digitalarkivet.no/source/130359>; *pakke IV* (1827–1842):

<https://www.digitalarkivet.no/source/130360>.

Referanser

Auer, A., Peersman, C., Pickl, S., Rutten, G. & Vosters, R. (2015). Historical sociolinguistics: The field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1(1), 1–12. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0001>

Bang, A. C. (1910). *Hans Nielsen Hauge og hans samtid: Et tidsbillede fra omkring aar 1800*. Gyldendalske Boghandel.

Begær. (u.å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=begær>

112 Wisløff 1949: 51

- Bekymring. (u.å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=bekymring>
- Belsheim, J. (1881). *Om Hans Nilsen Hauge*. Askeland.
- Bibelen*. (2011). Det norske bibelselskap.
- Breistein, D. (1955). *Hans Nielsen Hauge, «Kjøbmand i Bergen»: Kristen tro og økonomisk aktivitet*. Grieg.
- Brohed, I. (1998). *Kyrka och nationalism i Norden: Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet*. Lund University Press.
- Byberg, L. (2011). «Jeg gikk i ingen Skole, havde min Frihed hele Dagen og Nøglen til hans Bogskab» – kvinners lesning på 1700-tallet. *Historisk tidsskrift*, 90(2), 159–188. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2011-02-02>
- Cox, P. (2017, 29. mars). «What a total God shot!» *Understand that? Then you speak Christianese*. Hentet 8. september 2021 fra <https://www.pri.org/stories/2017-03-28/what-total-god-shot-understand-then-you-speak-christianese>
- Dahl, H. F. (2020). *Rettssakene som kneblet*. Pax forlag.
- Dahl, Ø. (2001). *Møter mellom mennesker: Interkulturell kommunikasjon*. Gyldendal Akademisk.
- Enfoldig. (u.å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=enfoldig>
- Eriksen, T. H. & Sajjad, T. A. (2011). *Kulturforskjeller i praksis*. Gyldendal Akademisk.
- Fet, J. (1995). *Lesande bønder: Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Universitetsforlaget.
- Følsom. (u.å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=følsom>
- Garcia de Presno, J. (2021). «Preparing stones and chalk for Zion»: Jerusalem, Hans Nielsen Hauge and the Community of Friends. I R. J. Zorgati & A. Bohlin (Red.), *Tracing the Jerusalem code: Bd. 3. The promised land. Christian cultures in modern Scandinavia (ca. 1750–ca. 1920)* (s. 138–161). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110639476-009>
- Golf, O. (2006). *Vekkerøst fra kvinner i Hans Nielsen Hauges fotspor*. Kolofon.
- Gundersen, T. R. (2001). *Om å ta ordet*. Norsk sakprosa.
- Gustavsson, A. (1985). *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen: Aktuell forskning presenterad vid et symposium*. Centrum för religionsetnologisk forskning.
- Haga, J. (2021). «at ikke elske Verden og dens Forfængelighed». Hans Nielsen Hauges forståelse og formidling av «verden» i de tidlige skrifter. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 75(1–2), 9–28. <https://doi.org/10.48626/ntm.v75i1-2.5419>
- Hary, B. (2011). Religiolect. *Critical Terms in Jewish Language Studies*, 2011, 43–45. The University of Michigan. <http://hdl.handle.net/2027/spo.11879367.2011.015>

- Hary, B. & Wein, M. J. (2013). Religiolinguistics: On Jewish-, Christian- and Muslim-defined languages. *International Journal of the Sociology of Language*, 2013(220), 85–108. <https://doi.org/doi:10.1515/ijsl-2013-0015>
- Hauge, H. N. & Kvamen, I. (1971–1976). *Brev frå Hans Nielsen Hauge 1–4*. Lutherstiftelsen.
- Hauge, H. N. & Ordning, H. N. H. (1947–1954). *Hans Nielsen Hauges skrifter: 1–7*. Andaktsbokselskapet.
- Haukland, L. H. (2014). Spor av haugiansk feminisme. *Kirke og kultur*, 119(4), 326–339. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2014-04-03>
- Heggtveit, H. G. (1911). *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede, 1796–1820*. Cammermeyers Boghandel.
- Heggtveit, H. G. (1912a). *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede, 1821–1850, Første Afdeling*. Cammermeyer.
- Heggtveit, H. G. (1912b). *Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. 1821–1850, Anden Afdeling*. Cammermeyer.
- Iversen, J. Y. (2021). *De gamle stier: Historien om Menigheten Samfundet, Det Almindelige SAMfund og andre sterkttroende*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.131>
- Jacobsen, H. P. (2012). *Språkstrid og religion på Færøylene: Hvilken innflytelse hadde språkstriden på religionen på Færøylene?* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-31438>
- Johansen, A. (2019). *Komme til orde*. Universitetsforlaget.
- Kommisjon i saken mot Hans Nielsen Hauge 1804*. Riksarkivet, RA/S-1151/D/L0001/0004, Oslo.
- Langhelle, S. I. (2004). Tok haugianarane det skrivne ord i si makt? Religiøs kompetansebygging i Nord-Rogaland 1820–1850. I A. B. Storm-Larsen (Red.), *Frå berg til bytes: Soga om lesing. Seminarrapport Utstein Kloster 2003* (s. 29–40). Haugaland akademi.
- Langhelle, S. I. (2015). Då det blei synd å le: Dei haugianske vekkingane som forandra Rogaland. I A. Kalvig & A. R. Solevåg (Red.), *Levende religion. Globalt perspektiv – lokal praksis* (s. 44–63). Hertervig Akademisk.
- Martin, L. (2012). The «Language of Canaan»: Pietism's esoteric sociolect. *Aries*, 12(2), 237–253. <https://doi.org/10.1163/156798912X645908>
- Masumian, A. (2015). An introduction to the Baha'i religiolect. *Baha'i Studies Review*, 21(1), 101–120. https://doi.org/10.1386/bsr.21.1.101_1
- Molland, E. (1979). *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*. Gyldendal.
- Norborg, S. (1966). *Hans Nielsen Hauge: Biografi: 1771–1804*. Cappelen.
- Opbyggelse. (u. å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=opbyggelse>

- Opsahl, T. & Allkunne. (2021, 25. august). Sosiolekt. I *Store norske leksikon*.
<https://snl.no/sosiolekt>
- Petursson, P. (1985). Väckelser på Island. I A. Gustavsson (Red.), *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen*. Centrum för religionsetnologisk forskning.
- Pontoppidan, E. (1890). *Sandhed til Gudfrygtighed*. Tönsberg Aktietrykkeri.
- Richardson, G. (1849). *The rise and progress of the Society of Friends in Norway*. Gilpin.
- Rokkan, S. (1967). Geografi, religion og samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk. I S. Rokkan (Red.), *Stat, nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi* (s. 111–205). Universitetsforlaget.
- Sejersted, F. (1995). *Den vanskelige frihet: 1814–1851*. Cappelen.
- Seland, B. (2017). I «Fællesskab og Samfund» – Haugebevegelsens organisasjon. I K. Dørum & H. K. Sødal (Red.), *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*. Cappelen Damm Akademisk.
- Seland, B. & Aagedal, O. (2008). *Vekkelsesvind: Den norske vekkingskristendommen*. Det Norske Samlaget.
- Sikkerhed. (u. å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=sikkerhed>
- Sivertsen, N. (1946). *Hans Nielsen Hauge og venesamfunnet*. Land og Kirke.
- Snild. (u. å.). I *Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hentet 2. september 2021 fra <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=snild>
- Snill. (u. å.). I *NAOB – Det Norske Akademis Ordbok*. Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Hentet 17. november 2020 fra <https://naob.no/ordbok/snill>
- Snäll. (u. å.). I *Svenska Akademiens ordbok – SAOB Svenska Akademien*. Hentet fra http://www.saob.se/artikel/?unik=S_o8241-0125.V9Ds
- Spødervold, K. K. (1848). *Enfoldigt og kort Gjennemsnit af Tiden til sand og velgrundet Betænkning over Guds Naades Huusholdning med Menneskene, efter hans Barmhjertigheds Rigdom og ifølge den hellige Skrifts Veiledning: Hvorved og kommer i Betragtning paa den ene Side: Satans, som Guds afsagte Fiendes, List og Vold, hvorved han idelig søger at anfalde og om muligt at forstyrre Guds Naades Husholdning; og paa den anden Side: den menneskelige Naturs Arts Anfængelighed, efter Faldet, for Statans List, hvorfor og Menneskene lettelig kan bringes under hans Vold*. Trykt hos Paul T. Dreyer.
- Tabouret-Keller, A. (1998). Language and identity. I F. Coulmas (Red.), *The handbook of sociolinguistics* (kap. 19). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9781405166256.ch19>
- Wisløff, F. (1949). *Den haugianske linjen: Norsk lekmannsforkynnelse sett i historisk lys*. Lutherstiftelsen.
- Aarflot, A. (1969). *Tro og lydighet: Hans Nielsen Hauges kristendomsforståelse*. Universitetsforlaget.